

การฝึกฝนและพัฒนาตนเอง การพึ่งตนเอง และการมุ่งอิสรภาพในพระพุทธศาสนา

๒ พระพุทธศาสนา ท่ามกลางความเชื่อตามหลักศาสนาพราหมณ์

☞ พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางความเชื่อตามหลักศาสนาพราหมณ์ที่ถือว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและเทพเจ้าเป็นผู้บันดาลทุกสิ่ง มนุษย์จึงต้องบวงสรวงอ่อนน้อนเทพเจ้าด้วยพิธีกรรมและวิธีบูชาัญญูปแบบต่างๆ เพื่อให้เทพเจ้าโปรดปรานแล้วจะได้บันดาลผลที่ต้องการให้แก่ตน นอกจากนี้ในคัมภีร์พระเวทของพราหมณ์กำหนดว่า คนเกิดมาแยกเป็นสี่วรรณะ เพราะว่าพระพรหมสร้างมาเช่นนั้น เกิดมาในชนชั้นวรรณะใด ก็ต้องเป็นอย่างนั้นตลอดชาติ เปลี่ยนแปลงไม่ได้ทุกอย่างถูกรอบงำ กำหนดด้วยการดลบันดาลของเทพเจ้าทั้งสิ้น

๒ พระพุทธเจ้าทรงประกาศอิสรภาพของมนุษย์

☞ สิ่งที่เราถือว่าเกิดขึ้นพร้อมกับการประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ คือ การประกาศอิสรภาพของมนุษย์ ถ้าสังเกตจะเห็นได้ว่า เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูติ มีเหตุการณ์ที่เป็นสัญลักษณ์ คือได้เสด็จอย่างพระบาทไป 7 ก้าว แล้วทรงเปล่งพระสุระเสียงอันไพเราะว่า “เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลก เราคือผู้เป็นใหญ่แห่งโลก” พระคำรัสนี้ ถ้าไม่สังเกตให้ดีจะเข้าใจผิดว่าทำไมเจ้าชายสิทธัตถะจึงมาอวดตัวว่ายิ่งใหญ่ แต่เพียงทราบว่าเป็นการประกาศอิสรภาพของมนุษย์ เพราะหลักการต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงต่อมาจะบอกว่า เรามีศักยภาพในการพัฒนาตนเองได้สูงสุด เมื่อมนุษย์พัฒนาตนเองแล้วก็เป็นผู้ประเสริฐสุด ดังมีพระองค์เป็นตัวอย่างในฐานะที่ทรงเป็นตัวแทนของมนุษย์ คือ การที่ทรงเป็น “พุทธะ” ซึ่งทุกคนก็เป็น “พุทธะ” ได้ เมื่อมนุษย์มีศักยภาพอย่างนี้จะได้ไม่มัวไปอ่อนน้อนหวังพึ่งเทพเจ้าหรืออำนาจดลบันดาลจากภายนอก จะได้หันมาเอาใจใส่พัฒนาตัวเองและทำการต่างๆ ด้วยความเพียรพยายามของตน เมื่อเป็น “พุทธะ” แล้ว แม้แต่พระพรหมและเทพเจ้าก็ยังน้อมนมัสการ คำสอนของพระพุทธเจ้าที่กล่าวถึงเรื่องนี้ คือ “มนุสฺสญฺหํ สมนุสฺสํ อุตฺตทนต์ สมหิตํ ...ทวปิ นมสฺสนฺติ” แปลว่า “พระพุทธเจ้าแม้จะเป็นมนุษย์ แต่เป็นผู้ที่ได้ฝึกฝนพัฒนาตนแล้ว แม้เทพเจ้าทั้งหลาย (ไม่ว่าชั้นเทพหรือชั้นพรหม) ก็น้อมนมัสการ”

☞ หลักการข้อนี้เป็นการเปลี่ยนท่าทีของมนุษย์ใหม่ ท่าทีของจิตใจที่มองไปข้างนอกในแบบที่คอยหวังพึ่งเทพเจ้า คอยรอการดลบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถูกกระตุกกลับอย่างแรง แล้วคนก็ถูกปลุกเร้าให้หันมามองที่ตัวเองว่า ภายในตัวของเราเองนี้มีธรรมชาติแห่งความเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ถ้า

เราฝึกฝนพัฒนาตนเราจะเป็นผู้ประเสริฐ โดยไม่ต้องไปฝากชะตาชีวิตไว้กับเทพเจ้าเหล่านั้น แม้แต่เทพเหล่านั้นก็ต้องยอมรับในคุณค่าความประเสริฐของเรา และจะมาน้อมนมัสการเราเอง

👉 หลักการนี้คือการมีความเชื่อหรือศรัทธาพื้นฐานว่ามนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาตนได้สูงสุด และให้มองพระพุทธะเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นตัวอย่างของมนุษย์ที่พัฒนาตนเองแล้วได้สูงสุด

คำถามท้ายบทเรียน

1. การบนบานหรือบวงสรวงเทพเจ้าด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อหวังให้เทพเจ้าช่วยคลอบคลั่งที่ตนต้องการให้ นั่น เป็นความเชื่อทางพุทธศาสนาหรือไม่ อย่างไร จงอธิบาย
2. เหตุใดมนุษย์จึงเชื่อว่าเมื่อเราบวงสรวงอันวอนเทพเจ้าด้วยพิธีกรรมต่างๆ แล้วเทพเจ้าจะช่วยเรา
3. นักเรียนมีความคิดเห็นอย่างไรกับข้อความที่ว่า “พระพุทธรูปทรงประกาศอิสรภาพของมนุษย์”
4. จากคำกล่าวที่ว่า “พระพุทธรูปแม้จะเป็นมนุษย์ แต่เป็นผู้ที่ได้ฝึกฝนพัฒนาตนแล้ว แม้เทพเจ้าทั้งหลาย ไม่ว่าชั้นเทพหรือชั้นพรหม ก็น้อมนมัสการ” หมายความว่าอย่างไร เพราะเหตุใด
5. เพราะเหตุใดมนุษย์จึงต้องพยายามฝึกฝนเพื่อพัฒนาศักยภาพภายในตนเอง

คำตอบ

1. พระพุทธศาสนาปฏิเสธการดลบันดาลของเทพเจ้า มนุษย์จะดีหรือชั่วเกิดจากผลการกระทำของตนเอง
2. เป็นความเชื่อที่ขาดที่พึ่งทางใจ หรือทางพุทธศาสนาเรียกว่า “อุปาทาน”
3. การเกิดของพระพุทธศาสนา เป็นการปฏิเสธการดลบันดาลของเทพเจ้า มนุษย์มีศักยภาพสูงสุดในการพัฒนาตนเอง
4. อำนาจของพระพุทธคุณเหนือกว่าอำนาจของเทพเจ้าทั้งปวง ด้วยปัญญาการตรัสรู้ของพระองค์
5. เพื่อหาทางดับทุกข์ เป็นอิสรภาพจากพันธนาการทางใจที่ถูกยึดด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสตร์แห่งการศึกษา ซึ่งเน้นความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยกับวิธีการแก้ปัญหา

พระพุทธศาสนา เป็นศาสตร์แห่งการศึกษา

๒ ความหมายของการศึกษา

☞ ตามความหมายโดยทั่วไป คำว่า “การศึกษา” หมายถึง การฝึกอบรมให้ความรู้ (วิชา) ความดีงาม (จรณะ/จริยธรรม) และมีความสามารถ (ศิลปะ) แต่ในทางพระพุทธศาสนา คำว่า “การศึกษา” มีความหมายจำกัดลงไปว่า “การเห็นแจ้ง (สัจธรรม) ด้วยตัวเอง (สย อิกุขตติ ลิกขา) พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงความหมายของการศึกษาไว้อีกนัยหนึ่งว่า ลิกขา/การศึกษา คือการเรียนรู้ที่จะให้สามารถเป็นอยู่ได้อย่างดี หรือฝึกให้สามารถมีชีวิตที่ดี

๒ จุดเริ่มต้นของการศึกษา

☞ สาเหตุที่ต้องมีการจัดการศึกษาก็เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่อ่อนแอมาแต่กำเนิด ถ้าหากมนุษย์ถูกปล่อยไว้ตามยถากรรม มนุษย์ก็จะไม่สามารถดูแลหรือไม่สามารถพัฒนาตนเองจนทัดเทียมกับสัตว์ประเภทอื่นๆ ได้ แต่เมื่อมนุษย์ได้รับการศึกษาผ่านการฝึกหัดอบรมมาเป็นอย่างดีแล้ว มนุษย์ก็จะกลายเป็นสัตว์ประเสริฐกว่าบรรดาสัตว์ทั้งปวง สมดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ทนฺโต เสฏฺฐมฺหา มนุสฺเสสฺส แปลว่า “ผู้ที่ฝึกตน (ได้รับการศึกษาแล้ว) แล้วเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย” พระพุทธพจน์นี้ชี้ให้เห็นว่า ความเป็นสัตว์ประเสริฐของมนุษย์นั้น ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสำคัญคือการศึกษา

๒ ศักยภาพของมนุษย์ที่เอื้อต่อการศึกษา

☞ ตามหลักพระพุทธศาสนาที่ว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะบรรลุถึงโพธิปัญญา (ปัญญาที่ทำให้เป็นพุทธะ) ได้ แต่การที่จะบรรลุถึงโพธิปัญญานี้มนุษย์ต้องผ่านกระบวนการทางการศึกษาเสียก่อน ดังนั้นจึงมีศัพท์เรียกมนุษย์ที่อยู่ในระหว่างการการศึกษา หรือมีคุณสมบัติที่สามารถจะศึกษาอบรมได้ว่า ปุริสทัมม (ผู้ควรแก่การฝึก/ศึกษา) หรือเวไนยสัตว์ (สัตว์ที่พึงฝึกฝนได้) เมื่อมนุษย์ได้รับการศึกษาอบรมเป็นอย่างดีแล้ว ก็จะทำให้บรรลุถึงโพธิปัญญาเป็นพุทธะ คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานได้ และเมื่อถึงที่สุดแห่งการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว มนุษย์ก็จะได้รับการยอมรับอย่างสูงยิ่ง แม้แต่ปวงเทพยดาที่ต้องมาน้อมนมัสการเหมือนอย่างที่มีพระพุทธพจน์ยืนยันเอาไว้ว่า

“พระพุทธเจ้าแม้จะทรงเป็นมนุษย์ แต่เพราะเหตุที่ทรงเป็นผู้ฝึกพระองค์มาเป็นอย่างดี มีพระทัยมั่นคงดีแล้ว แม้เทพทั้งหลาย ก็น้อมนมัสการ”

๒ หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนา

👉 หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า ไตรสิกขา ประกอบด้วยการศึกษาใน 3 ด้าน คือ

1. ศีลสิกขา การศึกษาด้านศีล หรือพฤติกรรม หรือการรู้จักมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคล สิ่งแวดล้อม ชุมชนชาติ ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย อย่างมีสติรู้เท่าทัน
2. จิตตสิกขา หรือ สมาธิสิกขา การศึกษาด้านจิตใจ (รวมทั้งอารมณ์) เพื่อให้ใจมีคุณภาพ สุขภาพ และสมรรถภาพ
3. ปัญญาสิกขา การศึกษาด้านปัญญา เพื่อให้มีปัญญาลำดับรักษาตัวอยู่ในโลกอย่างมีความสุข รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง

๒ คุณลักษณะของผู้สำเร็จการศึกษาตามแนวพุทธ

👉 ผู้ที่ได้รับการศึกษาตามหลักไตรสิกษาดังกล่าวโดยสมบูรณ์แล้วนั้น จะเรียกว่า เป็นบัณฑิต หรือพระอรหันต์ และ/หรือภาวิตบุคคล (บุคคลผู้พัฒนาแล้ว ก็ได้ คุณลักษณะของผู้สำเร็จการศึกษาจะมีลักษณะที่พึงสังเกต หรือมีพัฒนาการที่สมบูรณ์ใน 4 ด้าน คือ

1. ภาวิตกาย มีกายที่พัฒนาแล้ว กล่าวคือ รู้จักใช้ประสาทสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น และกายอย่างมีสติ มีปฏิสัมพันธ์กับวัตถุ ปัจจัย 4 หรือแม้แต่เทคโนโลยีในเชิงคุณค่าอย่างรู้เท่าทันและเข้าถึงประโยชน์ที่แท้จริง ของทุกสิ่งที่คุณเข้าไปเกี่ยวข้อง
2. ภาวิตศีล มีศีลที่พัฒนาแล้ว กล่าวคือมีความประพฤติที่ดีงาม มีระเบียบวินัย มีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นในเชิงบวก ไม่เบียดเบียนประทุษร้ายใครให้เดือดร้อนทั้งทางตรงและทางอ้อม กล่าวโดยย่อคือเป็นคนดีนั่นเอง
3. ภาวิตจิต มีจิตที่พัฒนาแล้ว กล่าวคือ มีคุณภาพจิต เป็นต้นว่า มีความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา กตัญญู สัมมาคารวะ อ่อนน้อม ถ่อมตน มีสุขภาพจิต เป็นต้นว่า มีความสุข ความปิติ ความเบิกบาน ความผ่อนคลาย และมีสมรรถภาพจิต เป็นต้นว่า มีความมั่นคงทางอารมณ์ มีความเชื่อมั่นในการทำสิ่งที่ถูกต้องดีงาม มีความไว มีความสงบ ตลอดจนมีจิตสำนึกเชิงคุณค่าหรือมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสาธารณะ

4. ภาวิตปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว กล่าวคือ มีความสามารถในการคิดอย่างเป็นระบบ มีความสามารถในการเลือกตัดสินใจอย่างมีประสิทธิภาพ มีความสามารถในการครองตนอยู่ในสังคมอย่างเหมาะสม และที่สำคัญคือ มีความรู้เท่าทันโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ใช้ชีวิตด้วยปัญญา ดำเนินการทุกอย่างบนพื้นฐานของความรู้ เหตุผลและความรู้ ไม่ใช่ชีวิตตามแรงผลักดันหรือแรงกระตุ้นเร้าของกิเลส กล่าวโดยสรุปก็คือ ดำรงชีวิตด้วยปัญญาให้เหมาะสมกับพุทธศาสนสุภาษิตว่า ปญญา ชีวิตมาหุ เสฏฐัง แปลว่า “ปราชญ์กล่าวว่า ชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา คือชีวิตที่คุ้มค่าที่สุด”

พระพุทธศาสนาเน้นความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยกับวิธีการแก้ปัญหา

๒ เหตุปัจจัยคืออะไร

☞ ตามปกติคำว่า เหตุ-ปัจจัย เป็นคำที่ใช้แทนกันได้ (Synonym) แต่ในขั้นนี้ขอจำกัดความหมายให้จำเพาะลงมาเพื่อให้เกิดความแตกต่างและง่ายต่อการทำความเข้าใจในเบื้องต้นว่า เหตุ หมายถึง ปัจจัยจำเพาะที่เป็นหลักให้เกิดมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมาโดยสมบูรณ์ เช่น น้ำ เป็นปัจจัยจำเพาะให้เกิดมีน้ำแข็ง หรือน้ำหวาน ส่วนปัจจัย หมายถึง องค์ประกอบหรือเงื่อนไขแวดล้อมที่ทำให้ปัจจัยจำเพาะ (เหตุ) ใดๆ มีความสมบูรณ์ เช่น ถ้าน้ำเป็น “เหตุ” ของน้ำแข็ง “ปัจจัย” ที่ย่อมหมายถึงการมีตู้เย็น มีช่องเก็บความเย็น มีไฟฟ้า มีอุณหภูมิที่ปรับไว้อย่างเหมาะสมที่จะให้น้ำเปลี่ยนสถานะเป็นน้ำแข็ง เป็นต้น หรือถ้าฟุตบอลเป็น “เหตุ” ของการเล่นฟุตบอล สนาม เพื่อนร่วมทีม กรรมการ นกหวีด กติกา คนดู สุขภาพของนักฟุตบอล ฯลฯ ก็เป็น “ปัจจัย” ที่ทำให้การเล่นฟุตบอลนั้นสำเร็จเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาได้ หรือมะละกอ เป็น “เหตุ” ที่จะทำให้มีส้มตำ ส่วนแม่ค้าขายส้มตำ คนซื้อ เครื่องปรุงอย่างพริก น้ำตาล น้ำปลา มะเขือเทศ มะนาว ฯลฯ ก็คือ “ปัจจัย” ที่ทำให้การตำส้มตำสัมฤทธิ์ผล

☞ รวมความว่า สิ่งต่างๆ ในโลกนี้มีความเกี่ยวข้อยกกันเสมอ ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม ไม่ว่าจะในแง่ใดก็แง่หนึ่ง ไม่มีสิ่งใดในจักรภพนี้ดำรงตนอยู่อย่างเป็นเอกเทศจากสิ่งอื่นอย่างแท้จริง สรรพสิ่งล้วนอิงอาศัยกันเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน

☞ พระพุทธเจ้าทรงเรียกความจริงที่พระองค์ทรงตรัสรู้ ว่า “ปฏิจจนุปบาท (ภาวะที่สิ่งนี้มีเพราะอาศัยสิ่งนี้) หรือบางทีก็ทรงใช้คำเรียกแทนกันว่า อิทัปปัจจยตา (ภาวะที่สิ่งนี้มีเพราะสิ่งนี้ / สิ่งนี้มีก็เพราะมันขึ้นต่อสิ่งนี้) หลักความจริงที่เป็นกลางที่แสดงให้เห็นว่าสิ่งต่างๆ ในโลกนี้ล้วนอิงอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นนี้เอง คือลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา ซึ่งปัจจุบันการค้นพบทางด้านวิทยาศาสตร์ก็ได้สนับสนุนหลักความจริงข้อ

นี้ จึงกล่าวได้ว่าหลักความจริงทางวิทยาศาสตร์ก็สอดคล้องกับหลักความจริงในข้อนี้ ตัวอย่าง เช่น หลักทฤษฎีสัมพัทธภาพ (Theory of Relativity) ที่ไอน์สไตน์ค้นพบนั่นเอง

👉 หลักการสิ่งต่างๆ อิงอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นจนเป็นกระบวนการของ “เหตุปัจจัยสัมพันธ์” นั้นอาจแสดงให้เห็นเข้าใจง่ายด้วยหลักต่อไปนี้

ก. เมื่อสิ่งนี้มี	สิ่งนี้จึงมี
เพราะสิ่งนี้เกิด	สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
ข. เมื่อสิ่งนี้ไม่มี	สิ่งนี้ก็ไม่มี
เพราะสิ่งนี้ดับไป	สิ่งนี้ก็ดับไปด้วย

๒๒ การประยุกต์ใช้หลักเหตุปัจจัยสัมพันธ์ในการแก้ปัญหา

👉 จากการค้นพบความจริงที่ว่า สิ่งต่างๆ ในโลกล้วนดำรงอยู่อย่างอาศัยซึ่งกันและกัน เหมือนเป็นห่วงโซ่แห่งความสัมพันธ์ เช่นนี้เอง จึงทำให้พระพุทธองค์ทรงสรุปมาเป็นหลักในการแก้ปัญหาชีวิต ที่เรียกว่า อริยสัจ 4 ซึ่งมีสาระสำคัญอยู่ว่า ในเมื่อสิ่งต่างๆ ล้วนเกิดขึ้นเพราะมีเหตุปัจจัยหนุนเนื่องกันมาเป็นกระบวนการหรือเป็นกระแส ดังนั้น การจะแก้ปัญหาชีวิตหรือปัญหาอื่นใดก็ตาม ก็ต้องกระทำโดยการสืบสาวหาเหตุปัจจัยของปัญหานั้นๆ ให้พบ แล้วลงมือที่ต้นเหตุของปัญหาอย่างแท้จริง หลักการแก้ปัญหานั้นๆ จะเห็นได้ชัดเมื่อมองผ่านตัวบทหรือสูตรที่เรียกว่า อริยสัจ 4 กล่าวคือ

1. ทุกข์ (ปัญหา)	ต้องกำหนดรู้ว่าปัญหาคืออะไร
2. สมุทัย (สาเหตุ)	ต้องสืบสาวหาเหตุให้พบแล้วละให้ได้
3. นิโรธ (ภาวะที่ปลดปล่อยปัญหา)	ต้องตั้งจุดหมายที่พึงประสงค์
4. มรรค (วิธีการ / มรรควิธี)	ต้องลงมือแก้ปัญหาลงตัว

👉 หากเรานำเอากรอบวิธีคิดแบบอริยสัจ ซึ่งพัฒนามาจากหลักการเรื่องสรรพสิ่ง ล้วนอิงอาศัยเป็นเหตุปัจจัยแก่กันมาใช้ในการแก้ปัญหาชีวิต ก็จะพบว่าหลักการนี้เป็นหลักการแก้ปัญหา หรือการดับทุกข์ที่เป็นสากล สามารถใช้ได้กับทุกปัญหา และสามารถแก้ปัญหาได้อย่างแท้จริง ชนิดขุดรากถอนโคนปัญหาให้หมดสิ้นไปได้จริงๆ

คำถามท้ายบทเรียน

1. เหตุใดจึงต้องมีการจัดการศึกษา และถ้ามนุษย์ไม่มีการศึกษา สังคมจะเป็นอย่างไร
2. หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนาเรียกว่าอะไร ประกอบด้วยอะไรบ้าง
3. ผู้สำเร็จการศึกษาตามแนวพุทธจะมีลักษณะอย่างไร
4. หลัก ปฏิจจสมุปบาท มีความสอดคล้องกับหลักความจริงทางวิทยาศาสตร์ตามทฤษฎีสัมพันธภาพอย่างไร จงอธิบาย
5. การใช้หลักเหตุปัจจัย มีความสัมพันธ์กับวิธีการแก้ปัญหาอย่างไร จงอธิบายและยกตัวอย่าง

คำตอบ

1. การศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาการเรียนรู้และสร้างสติปัญญาของมนุษย์ หากขาดการศึกษา สังคมมนุษย์ก็จะไร้ระเบียบกฎเกณฑ์
2. หลักการศึกษาพระพุทธศาสนามุ่งประกอบสำคัญครบทั้ง 3 ด้าน คือ การศึกษาทางกาย (ศีล) การศึกษาอบรมทางจิต (สมาธิ) การศึกษาพัฒนาทางด้านความคิด (ปัญญา)
3. ผู้สำเร็จการศึกษาตามแนวพุทธโดยสมบูรณ์ คือการบรรลุอริยมรรคหมดจดจากอาสวะกิเลส
4. ทุกสิ่งล้วนมีเหตุปัจจัยอาศัยซึ่งกันและกัน จึงปรากฏมีสิ่งนั้นๆ ตั้งเปรียบกับ ทฤษฎีสัมพันธภาพการเกิดพลังคลื่นแม่เหล็กล้วนมาจากเหตุปัจจัยเช่นเดียวกัน
5. การแก้ปัญหา หากไม่พบเหตุปัจจัยของการเกิดปัญหา การแก้ปัญหาก็ไม่สามารถหาข้อยุติได้ ดังนั้น การแก้ปัญหาก็ต้องสัมพันธ์กับเหตุและปัจจัยของปัญหา.